

Capitolul 1

Un concept controversat

1.1. În căutarea unei definiții a creativității

Schimbarea caleidoscopică a lumii o resimțim uneori cu încântarea copilăriei, alteori – de cele mai multe ori –, dureros. Atunci când ne confruntăm cu necunoscutul, cu situații pentru care nu avem soluție, trăim un sentiment de teamă, care devine din ce în ce mai acut dacă ele se prelungesc sau se multiplică.

Blocajul creat de neputință poate fi înlăturat apelând la creativitatea pe care, într-o măsură mai mare sau mai mică, o are fiecare dintre noi. Torrance și Safter (1999) descriu două niveluri sau tipuri ale acesteia. Primul nivel este „creativitatea cotidiană“, la care poate apela oricine atunci când se confruntă cu o situație problematică. Al doilea nivel este „creativitatea de supraviețuire“, utilizată de inventatori. Aceasta presupune „un salt în necunoscut“ și este specifică înalt creativilor. Preocupat de definirea personalității creative, Torrance apelează în ultimii ani la metoda biografică în studiile asupra persoanelor înalt creative, pe care le numește *the beyonders* (Torrance, 1991). Traducerea cuvântului *beyonders*, „care nu se găsește în dicționar“ (cum precizează autorul), poate fi la fel de bine „avangardiști“ sau „cei fără seamăn“. Comportamentele „avangardiștilor“ par a se contura, din perioada copilăriei, prin opoziție cu cele ale tradiționaliștilor. Ele sunt evocate într-un articol-manifest denumit *Manifest pentru creativitate*. Înalt creativul este descris prin următoarele trăsături:

1. Capacitatea de a se bucura de propriile gânduri: „Să gândești (să meditezi) este mult mai amuzant decât orice conversație“.
2. Toleranța la greșeală: persoanele înalt creative trebuie să accepte posibilitatea de a face greșeli, pentru că nici o idee originală nu se naște perfectă – „Greșesc uneori“. Întotdeauna o primă schiță trebuie corectată, modificată, elaborată, cu alte cuvinte, schimbată. Acesta este motivul

- pentru care înalt creativii, fie debutanți, fie renumiți, vor avea nevoie de ciome. „Creativitatea traversează un drum cu greșeli“ (Anderson, 1966).
3. Capacitatea de a face din profesie o mare iubire: „Munca mea înseamnă mai mult decât sintagma «muncesc pentru a putea trăi»“. Amabile (1983) completează: „Talentul, personalitatea și abilitățile cognitive par a nu fi suficiente. Dragostea de muncă trebuie să fie prezentă pentru a fi într-adevăr creativ“ (p. 154).
 4. Fixarea unor scopuri clare: „Comportamentul meu este ghidat de un scop bine definit“. Gendlin (1978) sublinia importanța focalizării pe un scop bine definit pentru obținerea unei performanțe originale. Aceasta din urmă presupune crearea de trebuințe, care orientează și selectează comportamentele persoanei. Astfel, energia psihică nu se risipește în acțiuni fără sens.
 5. Capacitatea de a fi fericit pentru că lucrează: „Sunt puțini oameni care își iubesc meseria așa cum mi-o iubesc eu“.
 6. Capacitatea de a se simți confortabil, creativul fiind considerat ca aparținând unei minorități: „Mă simt foarte bine pentru că sunt unul dintre minoritari“. Atunci când emiți o idee originală, automat te plasezi într-o situație de unicitate, deci de minoritate. Pentru ceilalți, marea majoritate, a nu fi ca ceilalți este un disconfort greu de tolerat.
 7. Curajul de a se comporta diferit de ceilalți: „Chiar când eram copil știam că sunt deosebit de cei din jurul meu“. „Dacă un copil se comportă sau gândește altfel decât ceea ce este acceptat din punct de vedere social ca fiind dezirabil, el va genera la părinți și la profesori semne de întrebare cu privire la normalitatea lui. Orice caracteristică divergentă, cum ar fi: prea onest, prea curajos, prea altruist, prea afectuos, sau aventuros, curios, hotărât, va genera la adulți nevoia de a o modifica și de a o înlocui cu tipurile de comportament bine acceptate și omniprezente social“ (Torrance, 1971, p. 76). Este bine cunoscută povestea maimuței zburătoare pe care părinții o alungă pentru că nu este la fel cu celelalte. La oameni, lucrurile stau puțin diferit. „Puiul“ care nu este „la fel cu ceilalți“ trezește spaima, și apar „soluțiile“ de tipul celor în care mama îi cere tatălui, sau invers, „să discute serios cu copilul“; se apelează la un consult medical pentru precizarea diagnosticului de normalitate sau anormalitate ș.a.
 8. Acceptarea propriei imperfecțiuni: „Eu nu sunt o persoană perfectă, sunt multe lucruri pe care nu știu să le fac“.
 9. Capacitatea de a trăi cu sentimentul că are o misiune de îndeplinit: „Simt că îndeplinesc o misiune importantă în viață“. Sentimentul misiunii

oferă înalt creativului un țel și criteriul pentru a stabili prioritățile. Acest sentiment asigură totodată o imagine mai bună despre sine și sentimentul propriei realizări.

10. Capacitatea de a fi curajos: „Puțini oameni au curajul pe care îl am eu.“ „Majoritatea creatorilor vorbesc de curajul de a fi creativ, și este adevărat, dacă ne gândim că evoluția creativă înseamnă un pas în necunoscut. Acest tip de realizare presupune: să fii diferit, să testezi limitele cunoscutului, să accepți sarcini dificile, să-ți recunoști cu onestitate greșelile și să fii sensibil la schimbări. Toate acestea presupun curaj“ (Torrance, 1971, p. 78).

Manifest pentru creativitate

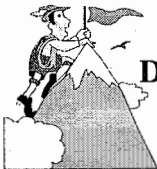
① NU-ȚI FIE FRICĂ SĂ TE
DE O IDEE ȘI SĂ
O URMĂREȘTI

CU STĂRUINȚĂ

② CUNOAȘTE, ÎNȚELEG, ACȚIONEAZĂ

DEZVOLTĂ, EXPLOATEAZĂ
&

BUCURĂ-TE DE CALITĂȚILE TALE

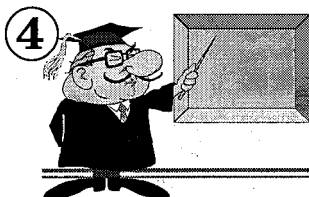
3 ÎNVAȚĂ SĂ TE ELIBEREZI
DE PRETENȚIILE CELORLALȚI

JOCURILE CARE
ȚI SE IMPUN

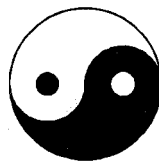

FII LIBER SĂ-ȚI
ALEGI PROPRIILE JOCURI

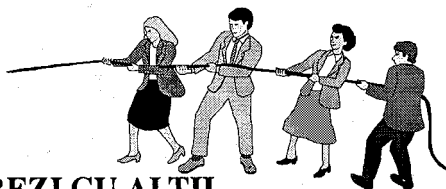

CAUTĂ UN PROFESOR
SAU UN MENTOR
CARE SĂ TE AJUTE

5 NU-ȚI RISIPI ENERGIA ÎNCERCÂND
SĂ FII PERFECT

FĂ CEEA CE IUBEȘTI
ȘI POȚI FACE BINE

7 ÎNVAȚĂ SĂ LUCREZI CU ALȚII

După o idee originală de E.P. Torrance

Ideile cuprinse în *Manifestul pentru creativitate* sunt descrieri de comportamente tipice „avangardiștilor“. Ele individualizează și umanizează persoana creativă. Indiferent dacă abordăm subiectul prin prisma unei descrieri lejere de comportament sau prin prisma ușor ermetică a științei, este evidentă structura plurinivelară a creativității.

Studiul creativității nu mai este conceput în limitele restrictive ale procesului, ale personalității sau ale performanțelor. Se impune abordarea creativității ca un sistem de elemente interdependente (proces-personalitate-performanță), structurate în funcție de potențialul înnăscut și de influențele contextului social.

Analizând personalitatea în contextul teoriei constructiviste, Adrian Neculau (1996) consideră: „Culturile pot fi categorisite, de exemplu, după căile folosite de indivizi pentru a-și atinge scopurile sau după tipul recompensării oferite pentru un anumit tip de comportament“ (p. 161). Și continuă: „Situția poate crea un *câmp de putere* exprimat prin spațiile și pozițiile deținute. Indicatorii obiectivi se convertesc în indici psihosociali“ (p. 162). Pentru a putea trata mulțumitor oricare latură a psihicului uman, inclusiv creativitatea, este necesar să analizăm persoana în context situațional și social.

Conformismul și nonconformismul, inovația și invenția, atitudinea, stilul comportamental și relațiile interpersonale pot fi identificate și înțelese numai dacă sunt înscrise într-un context, care, metaforic vorbind, are granițele, pe de o parte, la nivelul potențialului și, pe de altă parte, la nivelul performanței.

1.2. Abordări diferențiale

În domeniul atât de vast al creativității, delimitarea unor arii de cercetare, precum potențialitatea creativă și procesul creativ, a reprezentat o formulă analitică de abordare, care a permis definirea cu mare finețe a elementelor componente și a relațiilor dintre ele.

Dacă, în 1963, Ross Mooney precizează patru direcții de abordare a „problemei creativității“, în 1989 Taylor validează această clasificare sistematizând studiile ultimilor douăzeci și cinci de ani în conformitate cu criteriile indicate de Mooney. Cele patru direcții de abordare a creativității sunt: „a) studiul contextului social, ca generator și receptor al expresivității creative; b) studiul performanțelor și al caracteristicilor care asigură produsului recunoașterea calității de originalitate; c) studiul proceselor

mentale implicate în creație; d) studiul personalității, definită ca un «cluster», care determină comportamentul creativ și un anumit tip de performanță“ (p. 101). În abordările diferențiale ale creativității din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, performanța creativă se definește fie prin prisma procesualității generatoare de nou, fie prin aceea a trăsăturilor de personalitate. Primul criteriu este reprezentat de procesele psihice asociate unei performanțe (Guilford, 1950; Roșca și Zörgo, 1972; Stoica, 1983; Făcăoaru, 1973; Torrance, 1988). Al doilea criteriu este reprezentat de modalitatea de structurare a trăsăturilor de personalitate (Barron, 1989; Roco, 1993; Popescu Neveanu, 1971; Maslow, 1986).

Se impune firesc următoarea întrebare: care criteriu permite cel mai bine delimitarea diferențelor individuale în creativitate? Un răspuns poate fi: o abordare sintetică a potențialului, a procesualității și a personalității ca structură integratoare oferă o explicație coerentă a generării noului. O trecere în revistă a abordărilor limitate la o substructură a creativității este însă onestă și necesară.

1.3. Potențial și *insight*

Cercetările care au încercat să conceptualizeze noțiunea de potențial creativ și să descrie caracteristicile de personalitate determinante sau determinate de prezența acestuia sunt relativ puține.

Popescu Neveanu (1978) definește orice potențial, inclusiv potențialul creativ, ca fiind „... ceea ce există latent fără a se manifesta momentan în acțiune“, și precizează: „O caracteristică a potențialului uman constă în aceea că el se alimentează din sfera culturii și nu reprezintă o mărime dată definitiv“ (p. 540).

Dintre psihologii care s-au ocupat de studiul potențialului creativ, considerând ca indicator o anumită structurare a substratului neurofiziologic, îi amintim pe: De Bono (1975), Ornstein (1973), Hermann (1982), Taggart & Torrance (1984). Metoda utilizată cel mai frecvent pentru determinarea prezenței potențialului a fost metoda măsurătorilor electroencefalografice.

E.P. Torrance consideră că procesul creativ presupune o activare cerebrală totală, care include trei sfere ale psihismului: cognitivă, intuitivă și afectivă, cu corelatele lor fiziologice la nivel cerebral. Cercetările ulterioare au precizat existența a două tipuri de comportamente cognitive, asociate cu funcționarea predominantă a uneia dintre cele două emisfere cerebrale (Torrance, 1988).

Comportamentele asociate funcționării predominante a emisferei drepte presupun preferință pentru informații structurate, stil de lucru sistematic și secvențial, gândire analitică și deductivă, memorie verbală, rezolvare logic-deductivă a problemelor, conformism. Autorul conchide: „acest tip de comportament cognitiv permite o evoluție creativă în limitele inovării“.

Comportamentele asociate funcționării predominante a emisferei stângi se caracterizează prin preferință pentru informații nestructurate, stil de lucru deschis și nonsecvențial, căutare de noi relații între informații, utilizarea preponderentă a memoriei vizuale, rezolvarea problemelor prin căutarea de noi soluții, nonconformism. Acest tip de comportament cognitiv este caracteristic pentru o evoluție creativă performantă, ca în cazul înalt creativilor sau al *beyonders*.

Relația dintre funcționarea „predominantă“ a unei zone cerebrale (emisfera dreaptă sau stângă) și un anume tip de comportament cognitiv (conformist sau nonconformist) nu trebuie înțeleasă în sens localizaționist. Cercetările au dezvăluit faptul că abilitățile creative, care au proiecția la nivelul emisferei stângi, presupun funcționarea concomitentă și corelată a altor zone cerebrale (sistemul limbic și reticular). Reynolds și Torrance (1978) sugerează că metodele de dezvoltare a creativității trebuie să includă și elemente de stimulare a funcționării emisferei drepte. În fapt, determinarea unui substrat funcțional, ferm localizat, pentru comportamente caracterizate drept conformism sau nonconformism, este dificil de realizat. Comportamentul uman presupune corelarea proceselor și funcțiilor psihice, ceea ce implică funcționarea simultană și sintetică a diferite zone cerebrale. Putem discuta de o localizare cerebrală fermă doar pentru procesele psihice ce definesc senzorialitatea, funcția limbajului etc. În măsura în care procesele psihice primare se integrează în comportamentele superior umane, această localizare ne permite să vorbim de o predominanță cerebrală pentru comportamente conformiste sau nonconformiste.

Mihaela Roco (1994) demonstrează existența unei funcționalități superioare a întregului creier, în sensul absenței unei zone semnificativ dominante raportate la creativitate. Ceea ce este determinant în obținerea unei performanțe superioare este capacitatea de comutare de la o zonă la alta. Mobilitatea funcțională are o dublă determinare, potențial-înnăscută și structurată în timpul ontogenezei.

Această opțiune ne permite să susținem nu numai existența potențialului creativ care devine performanță creativă prin antrenament, dar și

dependența transformării potențialului în performanță în funcție de contextul social în care se dezvoltă individul. Pe de altă parte, caracteristica de mobilitate asociată creativității este comună și inteligenței, ceea ce confirmă faptul că dimensiunea creativității presupune cu necesitate un anumit nivel de inteligență.

Harrison Gough (1992), în studiile sale, insistă pe rolul factorilor sociali în determinarea potențialului, în transformarea acestuia în manifest. El pornește de la premisa conform căreia potențialul creativ este „un atribut, o caracteristică individuală, a cărei realizare depinde de o serie de factori pe care persoana nu îi poate controla“ (p. 253). Factorii care nu pot fi controlați de către persoană aparțin contextului social și își pun amprenta asupra dezvoltării acesteia. Se pot preciza însă o serie de corelate psihice care semnalează prezența potențialului creativ, chiar dacă acesta se găsește într-o formă latentă: „prudența, raționamentul obiectiv și capacitatea de a anticipa pe perioade lungi de timp“ (p. 229). Pornind de la ideea conform căreia potențialul nu este *un datum*, care induce o evoluție de tip *destin*, autorul propune o modalitate de determinare a prezenței potențialului creativ sub forma chestionarului. Inventarul Psihologic California evaluează personalitatea normală pornind de la atribute și concepte ale limbajului comun (*folk concepts*). Scala de temperament creativ inclusă în inventar măsoară, după cum îi sugerează și numele, caracteristici potențiale ale creativității. Premisa care a stat la baza construirii acestei scale a fost aceea că temperamentul creativ presupune două componente – una potențială și una efectorie, sau învățată. Aceasta este o conceptualizare asemănătoare cu cea propusă de Paul Popescu Neveanu, care discuta în anii '70 de segmentul aptitudinal și segmentul atitudinal al creativității.

Se pot enumera o serie de comportamente care funcționează ca predictorii ai componentei „potențial“: „intelență generală, independența raționamentelor, interese estetice, complexitatea trăirilor afective, aptitudini psihologice, flexibilitate comportamentală, interese minimale pentru activități normale și foarte analitice, curiozitate psihologică“ (Gough, 1992, p. 250). Pe acest fundal și în directă dependență de contextul social se construiesc o serie de caracteristici care stau la baza dezvoltării comportamentelor creative. Ele reprezintă componente efectorii, învățate: echilibru și încredere în sine, valori individuale și nonconvenționale, atitudini sociale progresive. Determinând factorii care influențează evoluția unui individ performant creativ, se poate construi o scală ai cărei itemi să determine

(prin intermediul evenimentelor de viață) prezența temperamentului creativ și, implicit, a potențialului creativ subsumat acestuia.

Un concept care se apropie, ca sferă, de cel de potențial, este cel de *insight* – sau intuiție, sau iluminare.

Grigore Nicola (2001) subliniază importanța metodologică, pentru psihologie, a acceptării conceptului de *insight*: „... rolul pe care îl are iluminarea (descoperirea prin revelație, sau *insight*-ul) în înțelegerea vieții sufletești nu este unul deosebit prin putere și frecvență, în comparație cu alte domenii ale cunoașterii; distincția rezidă însă în efectul miraculos-transformator pe care-l are gândirea psihologică asupra «obiectului», a faptului psihic, atunci când este vorba de introspecție“.

Insight-ul a fost definit fie ca etapă a procesului de generare a noului, fie ca trăire psihică asociată momentului de trecere de la potențial la manifest. Etapa – de altfel, foarte scurtă ca timp – pe care o putem considera un prag al trecerii de la potențial la comportamentul manifest este cunoscută sub numele de *insight* sau intuiție. În structura procesualității psihice generatoare de nou, ea reprezintă un moment aparte, în care apar conexiuni neașteptate și neuzuale. Stadiile dezvoltării unui proces creativ, prepararea, incubația, iluminarea și verificarea, au fost descrise prima oară de Wallas (1926).

Descrierea sumară a specificului fiecărui stadiu permite o mai bună înțelegere a importanței și unicității momentului *insight*. *Prepararea* este o etapă complexă și uneori decisivă pentru evoluția ulterioară a procesului creator. Ea presupune descoperirea și definirea situației-problemă, formularea ipotezelor preliminare, documentarea și prefigurarea primelor soluții. Raportarea la problemă se poate face divergent sau convergent, dar creativul utilizează uzual tactici divergente. *Incubația* sau *germinația* pare a fi etapa de „repaus“, de așteptare, în care persoana este aparent inactivă. Caracteristică este revenirea în mod sporadic, conștient și inconștient, asupra problemei, asigurând combinații de idei și soluții parțiale. Aceste prelucrări sunt cuprinse metaforic sub denumirea de „germinarea ideilor“. *Incubația* este dificil de evaluat obiectiv. Khatena (1982) consideră că aceasta este facilitată de funcționarea emisferei stângi și de prezența imageriei. Funcționarea mintală în perioada incubației depinde de cât de intensivă și ordonată a fost activitatea în etapa de preparare. De asemenea, această etapă presupune relaxarea și orientarea către alte direcții, care funcționează drept catalizatori, ceea ce permite reluarea inconștientă și involuntară a datelor inițiale. Rezultatul acestei etape de aparent repaus este evident în momentul de *insight* sau *iluminare*,

Cuprins

Capitolul 1	
Un concept controversat	5
1.1. În căutarea unei definiții a creativității	5
1.2. Abordări diferențiale	9
1.3. Potențial și <i>insight</i>	10
1.4. Abilități	15
1.5. Personalitate	26
1.6. Performanță	32
1.7. Context social	34
1.8. Evaluare	42
Capitolul 2	
Creativitate, societate, vârste	45
2.1. Comparații transculturale	45
2.2. Vârste	50
2.3. Trăsături creative	53
Capitolul 3	
Societatea și nevoia de performanță	57
3.1. Provocări	57
3.2. Un răspuns	60
Capitolul 4	
Performanță și cogniție	69
4.1. Abilități cognitiv-creative	69
4.2. Personalitate	73
Capitolul 5	
Personalitate și societate	79
5.1. Personalitatea – interfață între potențial și abilități	79
5.2. Semnificări sociale	85
Capitolul 6	
Concluzii	101
Bibliografie	107